

KRÚDY GYULA

I

Az utóbbi negyedfél évtizedben igen hullámzóan alakult a hangulat Krúdy írói műve és emléke körül. Élete utolsó éveiben már ismertetést is alig kapott. A háború legnehezebb éveiben egyszerre élni kezdett, aztán újra a hallgatás évei jöttek. Jubileumi évfordulók mindig pezsdülést hoznak, emléktáblákkal, vidéki emlékestekkel, főleg az izléses Krúdy-könyvek sorozatos kiadásával: csak az van hátra, hogy helyére találjon ez az örökké bolyongó Szindbád. A kiállítások inkább azzal leptek meg, hogy mily szerény tárgyi hagyaték maradt utána. Milyen szegény volt abban a tékozló, műveletlen úri országban. Igazi hagyatéka, másfél száz könyvének silány köntöse, rotációs papirosa volt a legbeszédesebb: mintha örökös pénzzavarában csak úgy zálogba csapta volna őket, megfélekedzván róluk örökre.

Makacsul lappangott körülte egy szellemes féligazság is, hogy ő az „írók írója”, szűk, elit réteg ismeri. Valóban, életéről kortárs írók történeteket, esszéket kerekítgettek. Itt legendás ereje, ott szelíd, félig álomra dőlt feje foglalkoztatta a képzeletet, s lassan a regényhős takarni kezdte a regényírót, majdnem csak egy-két hangulat, néhány beszélőhősének neve maradt belőle. Holott jegenyeszál alakja, nyír-ségi szelek ingatta járása, s az az oldalt billent fő álommázsákat vitt. Mi lesz megfogható belőle, ha a hívek, tisztelők, rajongók sora kihal, hisz fél kezünkön megszámlálhatjuk az utóbb róla írt olyan értekezéseket, amik emberi varázsától mentesen is mérlegelnek – mondjuk meg –, nagyon óvatosan.

Egyelőre kezdjük azzal az írói szereppel, amit ő az „N. N.”-ben magáénak vallott. Mert amit ott a tücsökről ír, magáról mondja: „elringatta azokat, akik már nem tudnak megnyugodni bús fejükkel semmilyen nő ölében... A boldogtalanokat mulattatta a tücsök. Talán nincs is boldog ember a világon. És így a tücsöknek igen sok házikója volt Magyarországon”. Persze hogy kicsinyített szerep ez – mindig belebukott a szerepvállalásokba –, de mégsem volt sekélyes küldetés a nagy vigasztaló, Jókai után sem a zajos, cifra, századvégi habsburgi országban: valami bensőbb hangra hallgatni. És Mikszáth után, egy még bonyolultabb embersűrűben minden részletet megfigyelni és följegyezni. Izgalmas kor formálta őt is azzá, ami: krónikássá, egy kicsit mágyikássá – ahogy szűkebb hazájában mondják –, de nemzeti íróvá. A kiegyezés utáni ország egészen ott él az ő melankóliájában, finom iróniájában, ha Ady, Móricz forradalmi szabadcsapatával nem is mindig lépett együtt. Fertálymágnásnak, úriembernek küldte volna őt a rendi Magyarország, de nagyobb gőgű volt: az írói sorsot választotta. Csodálatos életét maga írta meg műveiben, idegen alakok mögé rejtve, s talán ezért nincs máig se hiteles életrajza; csak pöre dátumok, apró, hihetetlenül eseménytelen adatok. Annyira költészetté, legendává oldott mindent maga körül.

Indulása kalandos – bár különös összetételű nemesi családja hagyományainak korántsem ellentmondó. 1894. október 10-én Gáspár Imre jeles hírlapíró, a *Debreceni Ellenőr* szerkesztője segédszerkesztőjéül hívja magához a nyíregyházi evangélikus gimnázium hetedikes diákját. Lelkiismerettel és az addig megjelent Krúdy-írások ismeretében teszi ezt a derék szerkesztő. A fiú elkötötte apja hátsólovát, majd el is idegenítve a pejkót a debreceni kupeczeknek, beállított a Simonffy-portán bérelt redakcióba. Az ő belovaglása az irodalomba már akkor is többet jelentett egy diákcsínynél,

vagy annál, hogy a koraérett fiúnak szűk lett volna a *Nyíregyházi Hírlap*. A nyírségi dzsentri- és népi világban megmerítkezett és élményekkel túltelített siheder életre szóló döntése volt, még ha vissza is édesgette az irodalomtanár úr szava a matúrára. Krúdy később megmutatta, hogy kilincselni, nélkülözni, alkudozni is képes érte, de megtörni nem. Debrecenre később is úgy gondol, mint a függetlenség, az ifjúság, az egészség városára.

Krúdy nagyapa gyűjtötte fel ezt a nyugtalan serdülő legényt, az idősebb Gyula és Kálmán nagybátyja, aki Klapka egykori adjutánsa volt, vörös sipkás komáromi hős. A nagyszülői ház tele a szabadságharc levegőjével, a padlás pedig betyárhistóriák és Radics nagymama álmoskönyvei mellett egy embernövesztő félszázad történeteivel. A kémény régi idők legendáit duruzsolja a fülébe, s egyszerre szűk lesz a kiegyezőbb és úribb fiskális apa háza. Ez az élmény megtartó lesz akkor is, mikor ráeszmél, hogy „minden másképp van”. Mikor saját hangjára talál, s eszményvesztetten pusztán az emlékezete néz vissza múlt idők aranszegélyű napjaira, s hősei ködlovagokká válnak. Mert Krúdy, már mikor „lezüllött”, lett nagy, s művészete olyan érett, akár a pác alatt illatosan romló húsok ízei és finomsága. Megkapó önjellemzés az is, amit a tücsök művészetéről ír: „ti nem halottátok még a tücsköt, amint éjfél felé valamely különös, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában, és előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt titokzatosak, érthetetlenek”.

2

A fiatal Krúdy a romantikus Jókai egyeneságú leszármazottja, aki mikszáthi tematikával kísérletezik (*A podolini kísértet, Andráscsik örököse*), majdnem reménytelenül. Hisz

Jókai egészséges mesélő kedve a középnemességről, Mikszáth anekdotázása, csipkelődése a dzsentiről: két kor, és elélt világ. A harmadik nemzedéknek már csak a líra marad, pusztuló osztálya és a hanyatló polgárság tragikus-melankolikus belső ábrázolása. Az, hogy már nem volt képes hősoket szülni, néki fájt legjobban: „fanyar elégedetlenséggel nézek könyvtárnyi könyveimre. Mennyit szerettem volna írni, ami igaz. Semmit sem írtam, csak színhazugságokat. Ők, a régi írók írtak igazságokat”. – Valójában sohasem szakított velük, a régiek attitűdjéhez ragaszkodott, s nem tudott odaállni egészen a lázas, ideges, nyugati szelektől hajtott újakhoz. Többet jelentett ez: hű lenni önmagához, s egy kicsit a Krúdyakhoz, a régi forradalmiakhoz, a gerillavezérekhez, de a gavallér apához is, aki azt írta a végrendeletében hagyományozott tízezer forintja mellé: „elég lesz egy éjszakára”. Emberi tartásában, írói állásfoglalásában ott van ez a kettősség. Az írók legjobbjaival várja a társadalmi változást, szerepet vállal a két forradalom sajtóéletében, a *Néplap* helyettes főszerkesztője. De ő egy torz, egyensúlyát veszített világból, a kapitalista Budapestből menekült ide, mert nem szerette a régi világot, amely „annyi sarat fröccsentett” rá. A bukás után visszatér – nem az ellenforradalmi kurzushoz, hanem sértetten, dohogva, fájón – önmagához. Krúdy korán meghúzta maga körül a maga teremtette írói attitűd bűvös körét, s később is csak az ország szélesedett körülötte, emberlátása, stílusa, nyelve teljesedett, az attitűdből nem engedett. Fejlődésében az a legizgalmasabb, hogy mily nagy léptekben szélesedik a szülőföld országgá, Pestté, Kelet-Európává, az ő világa mégis zárt marad.

Igazi hangjára az első háború előtti években talál *A vörös postakocsi*-ban és az első *Szindbád*-történetekben, de jóval korábban már olyan novellákkal lep meg, mint a *Jézuska csizmája*. Minden arra vall, hogy néki is volt „pokoljárása”,

de azt nehéz követni, mert a démonit mindig „boszorkányos muzsikába” oldotta. Mindig az emberi mélységek érdekelték igazán, kisiklott sorsok, szennyben, mocsokban torzónak lett nemesebb szívű emberek. Kihallani művészetéből, hogy az élet piszkos és gyenge lelkeknek nem való, s ugyan mit tehet az író ilyen léha világban? Könyörületet érzett sorsüldözöttek iránt, akiket balszerencsájük az élet perifériájára sodort; gyűjtötte, bizalmába fogadta a társadalom kivetettjeit, modelljeit. Az erkölcsrajz fölfelé igen kíméletlenül hangzott, ilyenformán: aki hazudik, annak már egy „fórja” van, aki csal is, két „fórral” rendelkezik, aki még lop is mellé, újabb „fórt” szerzett. Sötét cenkek annyi „fórt” biztosítanak maguknak, hogy tisztességes emberek egy életen át nem érhetik utol őket. Ez az ő írói humanizmusa. Krúdy maga őserő volt, nem futott meg, nem hasonlott meg, a szenny termőképessé stimulálta. Osztályából is kisodródva, személyében, művészetében vált nagy társtalanná, de akinek sebét mindig a társadalom horzsolta fel. Lassan fellazult formavilága is, s már csak egy benső hangra volt képes hallgatni, ez a benső hang viszont új stílus, egyéni és modern formai megoldások forrása lett.

Sosem vesztette el egészen a talajt, a valóságot maga alól, nemcsak azért, mert benne élt, hanem mert látott. Oly éles szemmel, mint Mikszáth. Vagy akár Ady, aki épp gazdag életanyaga miatt nevezi „nagyszerű oktató”-nak. De stilizált. Maga így fejezi ezt ki az *Aranykéz utcai szép napokban*: „mint ha valaki ablakon át nézi a dolgokat”. A romantikából nem tudott kitörni ereje teljében, alkotóművészetének derekán sem. Tudatos író volt, nagy önfegyellemmel dolgozott, akinek írásaiból kirezdül egy kecses harmóniába oldott, szemérmesen takargatott fájdalom. Krúdy világának ezek a „másvilágias” felhangjai az érdekesek: illúzióvesztettség fegyelmezett, művészi áttételben.

Hivatásába vetett hitének, művészi fegyelmének következménye az, hogy kedve öregkorára sem keseredett meg. Rezignációja nappalibb derűt kap, több a bíráló szava, s bajusza végén a vibráló ironia. Az *élet álom* című utolsó novelláskönyve nemcsak egy új csúcst (a legmagasabbat), hanem szinte egy új Krúdyt mutat. Különben mindig nemes tartózkodással lép vissza a téma egyszintű érzelmi s a valóság felszíni ábrázolásától, a színek vagy fény és árny olcsóbb impresszionista hatásától. Milyen példátlanul merész a *Hét bagoly* hullakamrai kalandja, s mégsem válik morbiddá, nem esik le a dekadenciába. Az élet apró mozzanatai érdekelték, láttukra belül mindig fölmelegedett. Így épített fel egy belső harmóniát, s így vesztette el meséje szálaít, találta meg képek, hasonlatok káprázatos előtölulásában azt a nyelvet, amelynek hangjegyei már a zenéhez állnak legközelebb. A Krúdy-próza, mint a bűvópatak, szeszélyes, indázó, „szerkezettelen”, s a stílusban nem a látható, a felszíni „szép” ragad el, hanem a mögüle fuvalló élet. Krúdy olyan mestere a hangnak, akinek írását nem elég „kiolvasni”, ki is kell hallani, amit mond. Az írás lehet szép, látható, de életet mindig az kelt, ami mögötte van. Ilyen értelemben nem igaz, hogy álomvilágban élt, és zenéje altató: csak éppen nem elég hozzá a jól szolmizáló kottaolvasás.

3

Krúdy egy széthulló rendi és polgári társadalom krónikása, alakjai jórészt utat tévesztettek, s emberibb küldetés híján valahol a cimboraság, a rokonhajlamok szintjén élék napjaikat. Alant élők, vidéki tőzsérek, ráérő nyugpénzesek, vándorok, akik úton vannak valahol mindig két szándék között. Mozgató elemük mindig a pénz, a szerelem és kis-

vendéglők asztalán párologó, illatozó étel és ital. Témavilágának kétségtelen uralkodó eleme a szerelem. Az is kétségtelen, hogy ebben maradt meg a romantikánál legtovább. A csiklandós szívű Szindbád, ha kiürítette is a szerelem potharait, valahogy mindig megmaradt a régi, hagyományos formáknál. Az Anyégin ábrándjai mindig belejátszanak a soraiba. Ez nem jelenti, hogy alapvonásaiban nem valószerűen láttatta kora morális életét: nagyon is sokat mutatott meg belőle. Mégis: rókatánc volt az övé, magányos férfitánc a derék Fruzsinkák, bájos Evelinek, kacér Arabellák mulattatására. Az arany mozgatta ezt a világot, rajta a királyok képe, ám az életet mégis a pajkosság, a gáláns kaland, a szerelem aranyozza sosem múló sugárral, a halál ellenképeként. Szindbád örökéletet él, s megmarad mindig „régimódinak”. Az élet értelme az örök ifjúság, a változékony, szelíd örömök ízelelése: „csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték, amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen”. Utólérhetetlen bájjal tudta rajzolni az öreg emberek gáláns széptevését, udvarlását a levendulaillatú szoknyák körül. Nagyapja volt ebben is első modellje. Ha meg is mutatta a kor feslettségét, aranszomját, szívében a régi divat és erkölcsök híve maradt.

Krúdy világa – négy évtizedes pályája ellenére – alig mozdult, mindig a múlttal keverte benne a jelent. Valahogy az volt az érzése, hogy az ember mindig ugyanaz ebben az alaposan berendezett Ferenc József-i világban. Lassacskán nem hitt az emberben, mert az örökös kiegyezéssel és bukott forradalmas emberöltőkben nem látta a változandóságot, a reményt keltő érlelődést, a kínok feloldódását. Egérutat vett, a túlélés kesernyésen derűs, dohogó bölcsességébe burkolózott. Az öregedő író már nem a gényus, hanem inkább a sok tapasztalat és a végsőkig kiérlelt, kristályosan egy-

szerű művészete tette termővé. Kémények száján, fölhajtott háztetőkön át szerette meglesni az embert öt érzékszerve használatában, mikor fény suhan át a szemeken egy nő boka villanására. Elkapta a pillanatot, ki hogyan nyúl a táliba a kedvenc falatért. Még nagy lélegzetű történelmi regénytrilógiája, a *Három király* alakjaiban is ezzel az örök emberi érzékiséggel kelt életet, varázsos történelmi atmoszférát. (Gondoljunk mindjárt a tokaji szüretre.) Egy-egy Krúdy-novellában olykor a tetőpont azt jelenti, hogy hogyan szopogat meg hősünk egy velőcsontot. Még a monarchia császárajáról is azt tartja leginkább érdemesnek feljegyezni, honnét szerzi be szivarjait, és milyen méretű a sörös pohara. Zsúfolt tapasztalatok tárházából formált magának embert, a pőrére vetköztetett egyediből valami általánost, aki csak egy teljes írói összképben kerekedik tipikussá. Krúdy csak egész övrjében mondja el magát olvasóinak. Művei alig tagolhatók, beszélyei, regényei alig izolálhatók egymástól. Folyondárként folynak össze, s amit lényegest egyikből kiejtett, másikkban mondja el, úgy lehet, évtizedek múlva. Lírikus módján mindig az egészet írta. Mindig magát.

Cselekménytelenlése mellett a csattanókat is gondosan kerüli. Az *Egy pohár borovicska és következményei*-nek például egyáltalán nincsenek „következményei”. Szerinte az ilyeneket az írók fundálják ki, gyenge tollforgatók, akik anyagi zavarukban a szerkesztő előszobájában öt forintjukra várnak. Valójában semmi különös nem történik. A fiatal írónál a szerelem az erjesztő, az öregnél már inkább az ebéd a legdrámaibb téma, s közben azt is megtudjuk, hogy az igazi marhahús nem képzelhető el bőrös, hulladékos, csontos részek nélkül. Persze, ebben a gasztronómiai realizmusban amennyi a humor, annyi az irónia. A kicsinyes korra, önmagára egyaránt. Az ő humorában ott van az üres világ fölél emelkedő ember villódzó derűje, amely bíráló iróniával,

olykor szatírával vegyül. A *Napraforgó* parvenü Zöld uraival szemben sohasem volt egy elnéző, megbocsátó szava sem.

A zseniális előd Papp Dánielnél már kerekké érett magyar novella Krúdynál lazul fel végképpen, s lesz valódi eleme az íz, szín, hangulat, kép, zene, a „story” helyett. Mert a lét szabálytalanul hullámzik, s furcsa, szeszélyes lökésekkel hozza körénk a világot. Alaphangjának említett finom kettőssége, az érzelem és irónia is innét eredeztethető. A valóság bonyolultabb, mintsem kieszelt mesékkel, szabályos helyen és időben elhelyezett konfliktusokkal kifejezhető lenne. Az írói valóság mindig áttételes, de a Krúdyé valahogy másszintű is: a köznap és az álom, a jelen és a múlt között. Modern jelenség, nem elég ráhúzni, hogy „romantikus”. Lehet, hogy tudtán és akaratán kívül az – mert hiszen mesterének Dickenst, Turgenyevet, a nagy oroszokat emlegeti –, de ez az ő újszerűségét nem csökkenti. Nagyságát sem. Az említetteknel is közelebb áll Csehovhoz, nemcsak életérzése, hangulatvilága, felesleges emberei révén, hanem finom atmoszférateremtő, impresszionizmusba hajló kifejezésmódjukban is áll ez a rokonság. De Csehovot nem emlegeti, sem Proustot, akihez hasonlítják, s akiről aligha tudott valamit is.

Az átélt és ábrázolt hanyatló világa sem teszi dekadenssé, mindig érezni benne egy megtartó ellensúlyt: a népközelséget. Ez egyik legrokonszenvesebb oldala, legtartósabb értékeinek egyike. Az olasztól a szlávig hétféle nép vére kavargott a szívében, s amit a gyerekeMBER magába ivott itt Kelet-Európa, a széles haza, a nép életmódjából, szokásai-ból, az gazdagon kel életre műveiben. Nemcsak díszletként, hanem az együttélés, a rokoni együttérzés színeivel. Egy pesti sörház asztala mellett széles e haza tárul ki: magyarok, rácok, ruszinok, cipszerek, szlovákok kelnek életre tá-

jaik színeivel, vidékük szokásaival, babonáival, ízeivel. Nagy kincse Krúdy életművének ez az átélt folklór, amely több, mint néprajzi érdekesség, már csaknem állásfoglalás. Ez a dzsentrifamília a szabadságharc óta minden nemzedékben a nép, a cselédek vérével keveredett és frissült. Maga mondja, hogy mindent, amit írt, az anyjától örökölte. Az Alföld romantikájába pedig Kúthy, Jókai után friss szemléletet, új hangulatokat, átéltséget tudott vinni.

Mikor meghalt – ötvenöt éves korában – derült ki, hogy a százkötetes írói pálya derékban tört ketté, a még csak öregedő s a realista ábrázolásmód felé közeledő Krúdynek nagy lehetőségei lettek volna.

Sosem törekedett népszerűsége, s mindig méltatlan körülmények között élt, csak Jókai-méretű termékenységgel tudott az élet szintjén maradni. Öregségére, mikor legérettebb műveit írta, már alig emlegették, maga lett művei kiadója, mégis serényen dolgozott egy szál gyertya fényénél is, ha pénzzavarában kikapcsolták előle a villanyt. Embernek bőkezű, írónak könnyedén pazarló volt. Jelképesen is találó róla az az anekdota, amit az Astoria szálló öreg portása őrzött meg. A tízes évek közepén a régi városházán átvett Ferenc József-díj száz aranyát nadrágja zsebébe csúszatta, ám a szállodába már csak a díj töredékével érkezett, mert a nadrágzseb lyukas volt, s az aranyak java részét elpotyogtatta.

Így ontotta, pazarolta könyveit is, számukat maga tudta legkevésbé. Rajtuk ott van a szomorúságon, melankólián túl a termékeny szüreti napok gyöngyfénye is, mert mindegyikében azt akarta megmutatni, hogy az élet szép, és az ember örömmre született.

(1963)